

ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ ЩОДО УКРАЇНЦІВ ВОЛИНІ. 1921–1939 РОКИ

Микола Кучерепа

Західна Волинь у міжвоєнний період опинилася у складі Польщі. Закріплений Версальською системою повоєнний устрій не був досконалим. Програма повоєнного облаштування світу до певної міри пом'якшувала гостроту національного питання у Східній і Центральній Європі. Право націй на самовизначення, проголошене Президентом США В. Вільсоном у січні 1918 р., переможці визнавали його дуже вибірково. Головним чином його застосовували щодо Австрійської, Німецької і Османської імперій – воєнних супротивників держав Антанти. Скористатись ним зуміли не всі європейські народи, в тому числі, на жаль, і українці. Отже, Версальська система не у повній мірі реалізувала відомий лозунг діяча національно-визвольного руху Італії, політика, філософа Джузеппе Мадзіні «Кожній нації – держава».

**Діяч національно-визвольного руху Італії, політик,
філософ Джузеппе Мадзіні**

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D1%83%>

Новопостала Польська держава не відрізнялась однорідністю за своїм національним складом. Ця обставина, на думку відомого львівського історика Ярослава Грицака, надавала їй характеру радше «міні-імперії», аніж національної держави¹.

¹ Див.: Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. С. 187.

У міжвоєнний період українсько-польські стосунки на Волині були складними, суперечливими і напруженими. Події 1920–1930-х років надали цим взаєминам нової гостроти і гіркоти, які ще й сьогодні впливають на збереження негативних стереотипів у поляків і українців. Особливої гостроти ці відносини набули після смерті у 1935 р. маршала Ю. Пілсудського, напередодні Другої світової війни.

Юзеф Клеменс Пілсудський – польський політичний, військовий і державний діяч, перший голова відродженої польської держави

Джерело: <https://www.google.com/search?q=%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%>

Зазначимо, що під українсько-польськими стосунками вказаного періоду розуміється широкий спектр взаємин у різних площинах. Насамперед, це взаємини між польськими державними структурами та політичними угрупованнями з однієї сторони і найбільш впливовими українськими політичними силами, громадськими об'єднаннями, групами людей чи окремими особами – з іншої. Вони зачіпають проблеми правно-політичного становища українців у Другій Речі Посполитій, відносини в економічній, соціальній, культурно-освітній, релігійній та багатьох інших сферах.

Національній політиці міжвоєнної Польщі, проблемам українсько-польських взаємин присвячена досить значна література. До них зверталися як українські, так і польські дослідники. По-суті, історіографія названих проблем почала складатися паралельно із відновленням

української і польської державності після Першої світової війни. Українські історики вже зробили спроби її узагальнення².

Дослідження історії українсько-польських стосунків робилися вже наприкінці 30-х рр. Однією з перших була книга невідомих нам авторів³, що вийшла друком українською мовою у 1937 р. Ця праця є своєрідною рецензією на книгу ендецького ідеолога Є. Гертиха⁴, яка стала узагальненням діяльності польської влади в етнічних українських землях у 1918–1932 рр., а також новітньою програмою національної асиміляції меншин.

До питань політики Польщі щодо українців дослідники зверталися після краху Другої Речі Посполитої. Ціла низка радянських істориків вивчала окремі аспекти міжнаціональних відносин у Польщі⁵. Однак національна політика Другої Речі Посполитої у Західній Україні залишалася недослідженою.

Першою спробою вивчення українського питання в політиці міжвоєнної Польщі є праці С.А. Макарчука і Ю.Ю. Сливки⁶. Відновлення незалежної Української держави у 1991 р. стало поштовхом до концептуального переосмислення і спроб об'єктивного розкриття складних сторінок вітчизняної історії. Ряд дослідників намагалися проаналізувати національну політику міжвоєнної Польщі в контексті

² Див.: Дерев'яно С.М., Панчук А.М. ЗУНР в українській історіографії. *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 28–36; Зашкільняк Л.О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії (1945–1990 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 4. Київ, 1993; Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х рр. XX ст. Проблеми історіографії. *Проблеми слов'янознавства*. 1996. Вип.48. С. 53–61; Kuczera M. Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej / Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki. Kraków : Universitas, 2000. S. 146–165.

³ Програма винародовлення Українців і Білорусинів в Польщі. Львів, 1937.

⁴ Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932.

⁵ Кундюба И.Д. Исторические предпосылки краха панской Польши (1939). Киев, 1959.; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів, 1968; Васюта І.К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів, 1971.

⁶ Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов, 1983; Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ, 1985.

суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях⁷. Значних успіхів у цьому досяг професор Василь Футала⁸.

Проте пріоритет у дослідженні проблеми належить польській історіографії. Це пояснюється порівняно меншим ідеологічним тиском щодо трактування історичних подій та більшими можливостями доступу до архівних джерел.

Зі спеціальних історичних досліджень найбільш цінними є праці Я. Кенсіка⁹, В. Монджецького¹⁰, Р. Тожецького¹¹, П. Ставецького¹², А. Хойновського¹³, М. Папежинської-Турек¹⁴ та інших¹⁵.

⁷ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.–1939 р.). Івано-Франківськ, 1993; Швагуляк М.М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки). Записки НТШ. Львів, 1994. Т. ССХХVІІІ.

⁸ Футала В. Польська історіографія діяльності українських легальних політичних партій у II Речі Посполитій. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17; Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Львів–Дрогобич: Коло, 2010; Футала В. Діяльність українських політичних сил у міжвоєнній Польщі (1921–1939): проблеми і напрями наукових досліджень. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010–2011. Вип. 3–4; Футала В. П. Суспільно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі: історіографія. Дис. ... д-ра іст. наук. Львів, 2011; Футала В. Українське питання у міжвоєнній Польщі: польський дискурс. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2013; Футала В. Ідеологія українського визвольного руху 1920–1950-х рр. в інтерпретаціях сучасних українських дослідників. *Східноєвропейський історичний вісник. Спецвипуск II*, 2017.

⁹ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981. Wrocław, 1995.

¹⁰ Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź. 1988.

¹¹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945). Warszawa, 1972; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993.

¹² Stawecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa. 1969.

¹³ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979.

¹⁴ Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa, 1989.

¹⁵ Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935. Wrocław, 1985; Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w koncepcjach

Міжвоєнна Польща була багатонаціональною державою. Крім поляків у ній проживала чимала кількість представників білоруської, російської, литовської, єврейської, чеської, німецької та інших національностей. Проте другу за чисельністю національну групу в Польщі становили українці. Загалом, західноукраїнські землі, що перебували у складі Другої Речі Посполитої, становили досить значну територію – понад 100 тис. кв. км.¹⁶, тобто третину тодішньої польської держави. Згідно офіційних даних перепису 1931 р. громадян української національності проживало в Польщі 4442 тис.¹⁷

Волинське воєводство у складі Другої Речі Посполитої

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%>

piśsudczyzny 1926–1930. Warszawa, 1981; Majchrowski J. Silni – zwarci – gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego. Warszawa, 1985. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Warszawa, 1980; Ajnenkiel A. Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1975; Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów. Warszawa, 1985.

¹⁶ Зокрема, територія тодішніх Волинського воєводства становила 35,7 тис. кв. км., Львівського – 28,4, Станіславського – 16,9, Тернопільського – 16,5 тис. кв. км. Крім цього українці проживали у Краківському, східних повітах люблінського, південних повітах Поліського воєводства. Див: *Maty rocznik statystyczny*. Warszawa, 1939. s. 12–14. Для порівняння: територія таких нинішніх держав, як Австрія становить 84 тис. кв. км. Болгарія – 111 тис., Данія – 44 тис., Ірландія – 70 тис., Ісландія – 103 тис., Нідерланди – 41 тис., Португалія – 92 тис., Швейцарія – 41 тис., Угорщина – 93 тис.

¹⁷ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*, t.70, Warszawa 1938, s. 2.

Карта Волинського воєводства. 1939 р.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%>

Приміщення Волинського воєводства

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%>

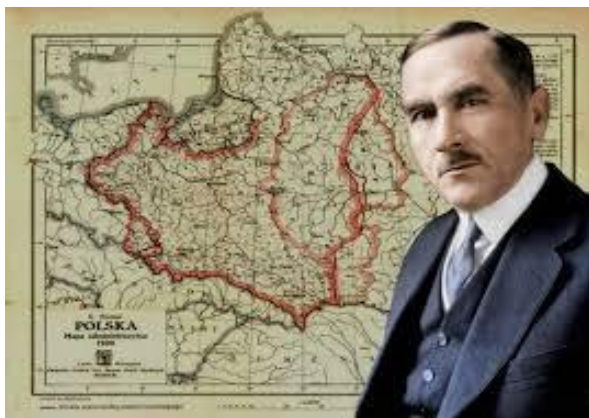
Проте важко назвати точне число українців, які проживали у міжвоєнну добу на західноукраїнських землях: офіційна статистика того часу відзначалася крайньою недостовірністю. Кількість українців у Польщі на початку 1930-х років, згідно з неофіційними оцінками, мала коливатися між 5–6 млн. осіб.¹⁸ Це становило 15–16 % всього населення Польщі. У Волинському воєводстві за даними перепису 1931 р. проживало 2 085 574 осіб, з них православні – 1 455 882 особи (69,8 %), римо-католики – 327 856 (15,7 %), іудеї – 207 792 (10 %), протестанти – 53 400 (2,6 %), греко-католики – 11 137 (0,5 %)¹⁹. Таким чином, на Волині українці становили понад 70 % жителів воєводства (православні і греко-католики).

Українське питання не раз ставало причиною головної болі польських урядових кабінетів. Щодо його вирішення в польському політичному таборі було багато підходів. Проте домінуючими серед них були два – націонал-демократичний (ендецький) і пілсудчиківський.

Ендеки, що були при владі до травневого перевороту 1926 року, прагнули створити одно національну польську державу, намагалися якнайшвидше асимілювати представників непольських меншин. Для цього вони не виключали навіть насильницькі методи. Польські націоналісти на чолі з Романом Дмовським фальсифікували історичне минуле західноукраїнських земель, дані про їх національний склад. Намагаючись утримати і розширити «польський стан посідання на східних кресах», вони надіялися досить швидко інкорпувати Західну Україну в склад польської держави. Представники цього напрямку не враховували того, що навіть короткотривале існування української держави доводило можливість її існування в майбутньому. На це надіялись українські політики, широкі народні маси. Відбувався процес невпинного зростання національної свідомості наших краян. З цим фактом ендецькі політики не бажали рахуватись. У зв'язку з цим їхня мета, як виявилось, була мало реальною.

¹⁸ Див.: Грицак Я. Нарис історії України. С.187.

¹⁹ Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1938.

Роман Дмовський

Джерело: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/196/107607>

Другий напрямок представляли пілсудчики. Вони добре розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і не безпідставно, подальшу долю Речі Посполитої. Не полишаючи головної мети, колонізації українців, в національній політиці вони намагалися використовувати більш гнучку тактику.

Офіційна Варшава, при розробці політичної лінії щодо українців, намагалася поглибити регіональні особливості і розчленувати на окремі частини єдиний український народ. Враховуючи відмінності в рівні національної свідомості, культури, політичної активності українців Волині і Галичини, урядові кола хотіли ці відмінності поглибити і не допустити об'єднання українців в єдину політичну силу. Особлива увага при цьому приділялася Волині.

Як відомо, Західна Волинь увійшла до складу Польщі внаслідок мілітарних дій, що було закріплено Ризьким мирним договором 1921 р. Тут було утворено Волинське воєводство, яке за територією займало друге місце в державі²⁰.

²⁰ Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie, t. 70, Warszawa 1938, s. 2.

Підписання мирного договору в Ризі

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/19/159183/>

Слід відзначити, що польсько-українські взаємини протягом усього міжвоєнного двадцятиліття були напруженими, а в окремі роки (перша половина 20-х, початок і друга половина 30-х років) вони досягли особливої гостроти. Так, у першій половині 20-х років польська влада проігнорувала взяті на себе зобов'язання щодо надання територіальної автономії Галичині, грубо порушувала права національних меншин, гарантованих конституцією 1921 р., зволікала із відкриттям українського університету. До того ж у 1924 р. владою було схвалено два антиукраїнські закони. Перший обмежував використання української мови в урядових установах, судах, а другий – реформував систему освіти. У результаті цієї реформи більшість шкіл Волині стали утравістичними (двомовними), в яких переважала польська мова. Ця реформа, по-суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1925 р. на Волині було 500 українських шкіл²¹, то через десять років їх залишалось лише чотири²².

Українці зазнавали дискримінації при прийомі на роботу. Вони не допускалися в органи державного управління, в установи зв'язку,

²¹ Keşik J. Zaufany Komendanta. S. 131.

²² Державний архів Волинської області (далі: Держархів Волинської обл.). Ф. 46. Оп. 9-а. Спр.1076. Арк. 29.

на залізницю. До національного гніту долучився ще й гніт соціально-економічний.

Симон Петлюра

Джерело: <https://nubip.edu.ua/en/node/60713>

Уособленням нової урядової політики щодо українців Волині став соратник Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри – Генрик Юзевський, якого 30 червня 1928 року призначили на посаду волинського воєводи²³. Г. Юзевський був добре обізнаний із ситуацією на Волині. Перебуваючи тут у 1926 році з інспекторською перевіркою, він зрозумів, що політика, яку проводили його попередники, викликала ненависть і обурення українського населення, створювала міцний ґрунт для антипольської опозиції. Новий адміністратор Волині вирішив радикально змінити політичний курс, який увійшов в історію як «волинський експеримент» чи так звана «волинська політика». Її суть полягала у тому, щоб виробити у волинян почуття приналежності до польської держави, виховати відданих громадян Речі Посполитої шляхом державної асиміляції неполяків. «В українців, – говорив воєвода, – не мало виникати бажання відійти від Польщі навіть після створення самостійної України над Дніпром»²⁴. Нова волинська адміністрація на чолі з Г. Юзевським поставила справу досить просто: «або безоглядна підтримка влади, або ж репресії до нелояльних груп, які ставлять свої вимоги»²⁵.

²³ Kęsik J. Zaufany Komendanta. S.63.

²⁴ Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. 1. Warszawa, 1992. S. 170.

²⁵ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej... S. 95.

Генрик Юзевський

Джерело: <https://timenote.info/ua/Genrik-Juzevskij>

Сучасники, політики, історики по-різному оцінювали й оцінюють діяльність Г. Юзевського. Для одних він зрадник Польщі, «могильщик польськості на кресах» чи навіть український гетьман. Для інших, навпаки – українофоб, кат українського народу.

На Волині воєвода застав досить складну ситуацію. Залишалися не вирішеними багато соціальних, економічних, політичних, культурних та інших проблем. Особливо ускладнювали внутрішнє становище Волині національний і релігійний фактори. Стосунки між місцевою адміністрацією, яка складалася майже виключно із поляків, і українським населенням Волині залишалися напруженими. Рівень фаховості польської адміністрації на Волині був досить низьким. Місцевий апарат пов'яз у корупції. Усе це викликало незадоволення мешканців тодішньою воєводською владою. Олії у вогонь постійно підливав конфлікт між місцевою адміністрацією і військовим керівництвом.

Із першими намітками майбутньої політичної лінії Г. Юзевський ознайомив волинських послів і senatorів 20 серпня 1928 р.²⁶ Він писав: «Моїми ворогами і ворогами Волині були комуністи. Мав клопоти з радянською Москвою. Вона не спускала очей з Волині. Не перебирала

²⁶ Zjazd senatorów i posłów BB. *Przegląd Wołyński*. 26.08.1928, nr 35.

вона засобами – чинила постійні диверсії. Москва, маючи свою “модель” України, інших не визнавала»²⁷. Своїми ворогами він вважав також український націоналізм Східної Галичини і польське ендецьке Стронніцтво народове²⁸.

На перший погляд, особливо з теоретичної точки зору, програма воєводи виглядала досить привабливо, проте впровадити її в життя було важко, а то й просто неможливо. Її не сприйняла більшість польських і українських політичних діячів. У польській пресі появились статті, автори яких піддали нищівній критиці «волинський експеримент» воєводи. Докоряли Г. Юзевському й українські політики із Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), Сельробу, Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Організації українських націоналістів (ОУН) та з інших політичних партій і організацій. Зокрема, члени Українського парламентського клубу відмовилися брати участь в урочистостях, присвячених 10-річчю польської держави, заявивши, що вони незламно стоять на позиції права на самовизначення української нації на усіх етнографічних землях²⁹.

Як бачимо, із самого початку реалізації задумів на Г. Юзевського чекали великі перешкоди, а тому впровадити їх у життя він намагався непопулярними заходами. Нових переслідувань і утисків почали зазнавати українські кооперативи, культурно-освітні товариства, політичні партії з галицьким родоводом. Різними заборонами і репресіями нова адміністрація стримувала розвиток «Просвіт», повела наступ на українське шкільництво. Усе це робилося для того, щоб відгородити Волинь т. зв. «сокальським кордоном» від впливів націоналістичної Галичини.

Одночасно воєвода шукав собі опору в середовищі поміркованих українських і польських політичних діячів. Він запросив на Волинь низку соратників Симона Петлюри, більшість із яких стали керівниками Волинською українського об'єднання (ВУО), створеного з ініціативи Г. Юзевського у 1931 р. Ця політична партія заявила про свою лояльність до польської держави і готовність до співпраці з польською адміністрацією. ВУО в містах почало створювати «Рідні хати» – своєрідні клуби української інтелігенції, а по селах – «Просвіт'янські хати», українські народні хори. Проте вони не зуміли замінити

²⁷ Юзевський Г. Замість щоденника. пер. Юлії Васейко ; вступ. ст. Миколи Кучерепи; післяслово Марека Запора ; за заг. і наук. ред. Миколи Кучерепи. Луцьк : Вежа-друк, 2017. С. 138.

²⁸ Там само.

²⁹ *Sprawy Narodowościowe*. 1928, nr 5, s. 538.

розігнані «Просвіти». Значна частина волинських українців до ВУО ставилась із прохолодою, вважаючи його керівництво запроданцями української справи³⁰. До того ж із часом українські політичні сили, вороже наставлені до Польщі, вирішили із середини розкласти цей політичний витвір воєводи. Зокрема, ОУН рекомендувала своїм членам вступати до ВУО та його громадських прибудовок із метою проводити там свою роботу³¹. Можна погодитися із висновком керівника розвідки Корпусу охорони прикордоння (КОП) майором Скіндером про те, що «ВУО не лише не виконало покладених на нього надій, а навпаки, позбавлене підтримки і довіри мас, воно поволі стало доменом впливів ОУН»³².

Істотним елементом тактики воєводи в реалізації «волинського експерименту» були зусилля, спрямовані на пошквдження економічного життя. Г. Юзевський розумів, що підвищення ефективності сільського господарства, рівня життя людей можуть досить швидко призвести до послаблення соціальних конфліктів, національного протистояння на Волині. Дійсно, на фоні всієї Польщі край вирізнявся змінами в структурі сільськогосподарського виробництва і земельної власності. Згідно з даними воєводського управління за 1919–1936 рр. на Волині було розпарцельовано більше 400 тисяч гектарів землі³³. Цю землю за допомогою державних позик придбали волинські селяни. «Політику зміни структури сільського господарства», яка була складовою частиною «волинського експерименту», активно використовували у своїх цілях противники Г. Юзевського. Вони стали звинувачувати його в нищенні «польського стану посідання на східних кресах».

Важливим чинником у «волинській політиці» була програма українізації еволюційним шляхом Православної церкви на Волині. Передбачалося проведення реформ Православної церкви на Волині, спрямованих на повернення до традицій соборності, зміни російського національного складу єпископату та надання церкві українського національного характеру. Воєвода неодноразово звертався до центральної влади з метою вирішити назрілі потреби православ'я. Він навіть підготував проєкт документу, який ліг в основу грамоти

³⁰ Див.: М. Кучерепа, Р. Давидюк. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). Луцьк 2001. 420 с.

³¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/41, Sprawozdanie syt. miesięczne z ruchu komunistycznego, zawodowego i stanu bezpieczeństwa za VI 1939 r., k. 8.

³² Polityka Wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936. *Przegląd Wschodni*. T. IV. Z. 1 (13). S. 190.

³³ Kęsik J. Zaufany Komendanta..., s. 117.

президента Речі Посполитої про скликання Помісного собору Православної церкви в Польщі, виданої 30 травня 1930 р.³⁴

Важливим кроком на шляху українізації церкви на Волині стала маніфестація в Почаївській лаврі, організована послами Української парламентарної репрезентації з благословення воєводи. Вона пройшла під українськими національними гаслами³⁵. Після маніфестації відбулося посольське віче за участю майже 12 тисяч осіб. На ньому була прийнята резолюція, яка чітко зафіксувала бажання відросійщення церкви³⁶. Під впливом ситуації, що склалася, 2 березня 1934 р. митрополит Діонісій зрікся кафедри волинського пастора, а волинським єпископом був призначений українець Олексій Громадський. Прибувши на Волинь, новий єпископ відразу висловився за українізацію Волинської єпархії.

Воєвода Юзевський (третій ліворуч) із президентом Польщі Ігнацієм Мостицьким (у центрі) відвідують Почаївську лавру. Червень 1929 року (Фото: НАС)

Джерело: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/volinske-pitannya-yak-v-1930-h-voyevoda-yuzevskiy-oblashtovuvav-spilne-zhittya-polyakiv-ta-ukrajinciv-50475975.html>

³⁴ Pismo P. Prezydenta Rzeczypospolitej do Jego Ekszellencji Księdza Metropolity Dyonizego, Głowy Świętego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce. *Monitor Polski*, nr 126, z IV 1930; *Przegląd Wołyński*, 08.06.1930, nr 23.

³⁵ Юзевський Г. Замість щоденника. С. 51–52.

³⁶ *Wiadomości Ukraińskie*. 14.09.1933.

До 1 листопада 1935 р. на Волині в 124 церквах богослужіння вже відправлялося українською мовою, в 40 – українська служба Бога чергувалася із церковнослов'янською, в 99 – українською мовою читались Євангеліє, Апостол, деякі молитви³⁷. Проте невдовзі чисто релігійні справи набрали характеру політичного, у які, крім ВУО, активно почали втручатися ОУН, УНДО. Не стали осторонь і польські політики, військові, римсько-католицький костел.

У своєму експерименті Г. Юзевський важливе місце відводив освітній політиці. Він вважав, що справа шкільництва і підбору вчительського корпусу є першорядною державною справою³⁸. Свій висновок він будував за такою схемою. На Волині згідно зі статистичними даними проживало 16 % поляків і 77 % українців³⁹. Отже, у школах переважали діти українців, а процес формування психіки української дитини в школі є вирішальним моментом у розумінні ставлення українського населення до Польщі і всього, що польське. Щодо дітей поляків, то завданням школи був розвиток духовних начал на основі правдивої історії і польської культури. А тому дуже важливим мало стати те, як будуть будуватися відносини між українськими і польськими дітьми в школі. Це в кінцевому результаті повинно вплинути на подальшу долю польської держави. Продовжуючи свої роздуми, він писав: «Система і організація державного шкільництва на Волині мусять давати найбільші гарантії в задоволенні природних потреб людності. Шкільна система, яка постійно спричиняє напруженість і незадоволення українців, у наших умовах приведе до стихійного процесу зародження українського приватного шкільництва, найбільш імовірно, що із Східної Галичини... У сучасних умовах найпекучішими проблемами є: 1) підбір відповідних кадрів учителів, що є справою досить важкою, 2) достатня кількість штатних одиниць, 3) достатня кількість шкільних приміщень»⁴⁰.

На практиці ж це було цілком інакше. Як згадувалося вище, у свій час ендецький уряд узяв курс на ліквідацію національних шкіл і утворення так званих двомовних утравістичних. Цей курс намагався дуже обережно втримати і Г. Юзевський, проте більше йому імпонували польські школи, у яких українську мову вивчали як предмет. За часів

³⁷ *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1936, nr 9, s. 91.

³⁸ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), Спр. 25/4, Wołyń, czerwiec 1937, Łuck. Арк. 33.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

його управління українських шкіл залишилося лише 4⁴¹. Слід зауважити, що у цей самий час волинські чехи мали 13 своїх національних шкіл, росіяни – 5, євреї – 57, а німці – аж 66⁴².

Безперечно, така ситуація в освітній політиці не могла задовольняти українців. Волинь стала тереном постійної боротьби за українську школу. Особливо загострилася ситуація в 1932 році, коли на Волині проводився плебісцит про мову навчання і тип школи. Офіційна влада чинила всілякі перешкоди під час його проведення: війти відмовлялися посвідчувати підписи на заявах, зволікали із проведенням цих плебісцитів, а там, де вони вже відбулися, у багатьох випадках визнавалися недійсними. Таке було в Дубенському і Сарненському повітах. Наприклад, 28 листопада 1932 р. 18 селян села Тутовичі пішли зі шкільними деклараціями до гміни Антонівки, щоб там підтвердити на них свої підписи. Однак війт Чернацький відмовився підтверджувати підписи. Тоді покривджені громадяни направили скарги Міністерству внутрішніх справ та волинському воєводі, а копію скарг переслали до Правної оборони при Головній управі «Рідної школи» у Львові та до Української парламентарної репрезентації у Варшаві⁴³. Про зловживання місцевої влади щодо проведення плебісциту львівська газета «Діло» продовжувала інформувати читачів у наступних числах часопису⁴⁴.

Шкільний плебісцит активізував діяльність на Волині Організації українських націоналістів, Комуністичної партії Західної України, інших політичних партій. Він проходив у досить драматичних обставинах. У цей час у багатьох школах невідомі особи вибивали шибки, а по селах розкидали листівки. Одна із них закликала населення: «Не поодиначці, а цілими громадами, гмінами підніматися на боротьбу проти ополячення й окатоличення і боротися за українську школу за державний кошт, проти польських шкіл і вчителів колонізаторів»⁴⁵.

У Рівному для надання правних порад, інформування населення щодо проведення шкільного плебісциту був заснований Український

⁴¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46, Волинське воєводське управління. Оп. 9-а. Спр.1076. Відомості про діяльність політичних партій, вересень 1938 р. Арк. 29.

⁴² Там само.

⁴³ Шкільний плебісцит. *Діло*. 10.12.1932. Ч. 274 (13 222).

⁴⁴ Х. Шкільний плебісцит на Волині. *Діло*. 25.12.1932. Ч. 287 (13 285).

⁴⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 191, Луцький окружний суд. Оп. 1. Спр. 223. Справа Мізюка Андрія, Каца Давида, Маришук Параскеви. Арк. 124; Заболотний І. Нескорена Волинь. Нарис з історії революційного руху на Волині. 1917–1939. Львів 1964, С. 149.

плебісцитовий шкільний комітет. Він також роздавав селянам шкільні декларації для проведення шкільного плебісциту за українську школу⁴⁶. У 1932 р. планувалося провести плебісцити у 742 школах, проте він відбувся лише у 120 школах, а їхні результати були визнані лише у 63 випадках⁴⁷.

Намагаючись залучити українських дітей до пізнання польської культури, воевода запрошував на Волинь польських учителів з інших регіонів Польщі. Так, із 1927 по 1933 р. чисельність учителів-поляків у волинських школах зростає із 1535 до 2637⁴⁸. У цей самий час кількість учителів-українців постійно зменшувалася. У 1933 р. їх залишилося лише 447⁴⁹. Передбачуване гармонійне життя обох народів не виходило. Польські націоналісти, особливо Строніцтво народове, критикували Г. Юзевського за те, що він не дбає про польське шкільництво на Волині, нібито українізує школи і що українці в шкільництві мають привілеї⁵⁰. Зокрема, начальник розвідцентру № 8 Корпусу охорони прикордоння майор Старк повідомляв своєму керівництву, що «польське початкове шкільництво на Волині переживає велику кризу у своєму розвитку [...]». Багато польських шкіл переоформлені на утравістичні, а насправді на руські (українські – М. К.). Це викликає скарги і нарікання населення, а інколи доходять до інцидентів, що з однієї сторони віддзеркалюють психіку польської людності, яка стоїть на ґрунті права і шкільної влади⁵¹.

Таким чином, Юзевський опинився між двох вогнів. Тверезо мислячі польські діячі підказували воеводі шляхи виходу із такої складної ситуації. Зокрема, відомий журналіст і публіцист доктор Антоні Вечоркевіч писав: «Шкільна справа на Волині є однією із найуразливіших і найшкідливіших фікцій. Ми повинні собі ясно, виразно і щиро сказати, що утримання на Волині декількох типів, якщо ж йдеться про мову навчання у початкових школах із нерозлучними від цього шкільними плебісцитами, то для будови чесного і щирого польсько-українського співжиття є шкідливою справою»⁵². Зрештою це

⁴⁶ Шкільний плебісцит. *Діло*. 10.12.1932. Ч. 274 (13 222). С. 4.

⁴⁷ Держархів Волинської обл. Спр.25/4, Wołyń, czerwiec 1937, Łuck. Арк. 34.

⁴⁸ M. Siwicki. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. T. 1. Warszawa, 1992. S. 188.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Держархів Волинської обл. Спр.25/4, Wołyń, czerwiec 1937, Łuck. Арк. 34.

⁵¹ AAN. UWW. Sygn. 979/65, Sprawy szkolnictwa na terenie wojew. Wołyńskiego. K. 25.

⁵² Antoni Wiczorkowicz, *Szkodliwa fikcja. W sprawie szkół na Wołyniu, Biuletyn Polsko-Ukraiński (BP-U)*. 1934. 21 I. Nr.3 (38). S. 2.

пізніше зрозумів і сам Г. Юзевський, який у 1937 році писав: «Якщо в цих умовах польське вчительство не буде мати достатньої педагогічної кваліфікації, достатнього розуміння справи і своєї ролі, що впливає із справжнього розуміння ідеї Речі Посполитої Польської, ситуація у початковому шкільництві з часом може стати чимсь дуже грізним і трагічним у справі з'єднання Волині з Річчю Посполитою, прив'язаності українців до Польщі. І тому справа початкового шкільництва на Волині буде вимагати зі сторони держави опіки і виняткових зусиль, а зі сторони польського суспільства – здорового глузду і розуміння стану справ»⁵³.

На жаль, ані одного, ані другого не вистачало. У Волинському воєводстві у 1937/1938 році із 2087 шкіл польських стало 1459, утративши 520 і лише 8 шкіл українських, в яких навчалося 1200 учнів. Третина дітей шкільного віку взагалі не відвідувала школу. Така політика давала досить смутні наслідки – масову неписьменність. У 1931 році на Волині 47,8 відсотки населення не вміло ані писати, ані читати.

В реалізації своєї програми Юзевський постійно нашттовхувався на перешкоди. Постійний клопіт він мав із комуністами та націоналістами, вплив яких на Волині постійно зростав. У 1931 році на Волині було організовано цілу низку антикомуністичних процесів, 14 травня в Рівно було засуджено на довічне ув'язнення 33 члени КПЗУ, а 13 червня в Ковелі – 41. 27 червня в Луцьку відбувся процес над 47 членами КПЗУ з Горохівського повіту. 1 грудня у Ковелі 77 комуністів були засуджені на довічне ув'язнення⁵⁴. Проте паралізувати комуністичний рух у цей час не вдалося.

У 1932 році у північних повітах Волині набрав широкого розмаху комуністичний партизанський рух. За короткий час лише у Ковельському повіті у партизанські загони вступила майже тисяча бійців, на озброєнні яких було 80 гвинтівок і 450 револьверів. Для придушення цього руху на Волині зосередилися численні військові загони. Лише у Ковельському повіті було сконцентровано 8 тисяч поліцейських, чотири ескадрони кінноти, три піхотних полки, чотири танкетки і чотири військових літаків.⁵⁷ Воєнні каральні експедиції руйнували та палили села, катували і розстрілювали селян, сотні людей кидали в тюрми. Лише в другій половині 1932 року на Ковельщині було арештовано 800 осіб⁵⁵.

⁵³ Держархів Волинської обл. Wołyń, czerwiec 1937. Łuck. S. 34.

⁵⁴ Там само. Ф. 191. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 206–208.

⁵⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 6. Оп. 2. Спр. 170. Арк. 13, 94.

Значно активізували свою діяльність на Волині українські націоналісти. Г. Юзевський відзначав, що боротьба з українським націоналізмом має вестись безпощадно, з використання усіх можливих форм та методів. З року в рік зростала чисельність проведених ОУН акцій. У 1933 році оунівці приступили до організації замаху на волинського воєводу. Виконати вирок ексекютива ОУН доручила учневі луцької української гімназії Олександр Куцу. Проте після декількох невдалих спроб замаху поліція його заарештувала. А суд виніс суворий вирок – шість років тюремного ув'язнення із позбавленням громадянських прав на десять років⁵⁶.

Не вдалося воєводі запобігти природньому процесові поглиблення зв'язків наших краян із галичанами. «Сокальський кордон» не відбувся. Та якщо з українцями воєвода давав собі раду, то більш грізна небезпека чекала на нього з польського боку.

Як відомо, після смерті Ю. Пілсудського в політичному житті Польщі все більшу роль почали відігравати військові, які дотримуватися програми «зміцнення польськості на кресах».

Конфлікт між волинським воєводою і Міністерством військових справ розгорівся з новою силою. Противники Г. Юзевського, не маючи можливості одним махом позбавитися воєводи, розробили тактику поступової компрометації волинської політики. Більшість поляків на Волині йшла за військом і його політикою. Все частіше роздавались тут заклики «рятування польськості на Волині». Заснований противниками Г. Юзевського у січні 1937 року тижневик «Кур'єр волинські» розпочав гострі нападки на воєводу.

У Варшаву посилались доноси на Юзевського. В одному із них колишній президент Луцька підполковник Мечислав Венжик ще у грудні 1936 року писав міністрові військових справ: «На основі власних спостережень, а також думок працівників прокуратури, суду, війська, організації «Стшельци», Союзу землевласників і багатьох громадян я глибоко переконаний, що політика воєводи Юзевського роз'єднує польське суспільство, зовсім ігнорує потреби євреїв і догоджає українцям. Поляки зневажені, а гасло «Ріж ляхів!» стає на Волині все популярнішим.

⁵⁶ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 3578, арк. 1–8. Протокол судового засідання Луцького окружного суду у справі члена ОУН О. Куца. 22.1.1936 р.

Тижневик «Kurier Wolyński» («Кур'єр волинський»)

Джерело: <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/40718/edition/>

Воевода не володіє ситуацією і навіть не орієнтується у теренах, які внаслідок його помилкової політики щораз більше стають ворожими і чужими Польщі»⁵⁷.

Військових підтримало Міністерство справедливості (юстиції), яке вимагало негайного усунення Юзевського, а прем'єр-міністрові прямо погрожували, що «обурені офіцери застрілять такого зрадника»⁵⁸.

Ситуацію ускладнював відомий антиукраїнськими акціями Корпус охорони прикордоння (КОП). Восени 1937 року копівці розпочали кампанію насильницького перехрещування православних у католиків, так званий конверсійний рух. Здійснювалось це дуже брутальними репресивними методами. Зокрема, українців потрясли ганебні події в селі Гриньки Кременецького повіту. Підступним шляхом копівці примусили майже всіх жителів цього села перейти в римо-католицьку

⁵⁷ Pismo em. ppółk. Mieczysława Więzyka do Ministra Spraw Wojskowych w sprawie Henryka Józewskiego, 3 grudnia 1936 r., Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, I.300.1.412.

⁵⁸ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza Historia polityczna Polski 1864–1945. Gdańsk, 1990. T. 2. S. 826.

віру. Справа набрала великого розголосу. Посол від Волині до Сейму Степан Скрипник подав у цій справі депутатський запит.

Степан Скрипник. Фото: uk.rodovid.org

Проти втручання військових у релігійні справи протестувало багато волинян. Марія Домбровська у своєму щоденнику занотувала: «Бідна Волинь. Залишається в ній лише Гриньки [...] і військо у ролі польських хрестоносців, які навертають православних в католицизм. Морально – відраза, політично – клінічне божевілля, гріх, за який дорого заплатить Польща»⁵⁹.

Марія Домбровська

Джерело: https://www.ukrlib.com.ua/bio-zl/printit.php?tid=8242#google_vignette

⁵⁹ Dąbrowska M. Dzienniki. Warszawa, 1988. T. 2. S. 257–258.

Потрібно зауважити, що першим кроком військових у справі колонізації східних кресів стало відправлення 11 листопада 1935 року у 10 найбільших гарнізонах, розміщених на сході Польщі, Служби Божої і виголошення проповідей польською мовою.

Наступним кроком, який свідчив про заангажування військових діячів до національної проблеми, став виступ 2 липня 1936 року Міністра військових справ на зустрічі із командуючими округами корпусів. Міністр генерал Т. Каспшицький тоді сказав: «Шануючи всі віросповідання, держава, однак, повинна підпорядкувати їх польській расі стану, потребам і інтересам нашої держави [...]. Необхідно піддати віруючих окремих віросповідань асиміляційним впливам польської культури в продержавному дусі, а там, де це можливе, особливо в середовищі слов'янських меншин, процес ополячення в галузі релігійно-церковного життя оточити виразною і рішучою опікою»⁶⁰. По-суті, ця промова послужила для командувачам округами директивою для проведення політики дискримінації української меншини у війську.

Черговим моментом відкритого наступу військових на права українців була промова цього ж генерала на звітному з'їзді Комісії наукових досліджень східних земель. Міністр військових справ тоді звернув увагу на необхідність польської експансії на Схід⁶¹.

Незадоволення поляків політикою Г. Юзевського найпослідовніше викилав поміщик Станіслав Красіцький у брошурі «Політика воєводи Юзевського на Волині у світлі цифр і фактів», виданій у 1937 році⁶². Не сприймаючи «волинського експерименту» Юзевського, автор брошури піддав необґрунтованій критиці політику воєводи, спрямовану на польсько-українське порозуміння на Волині. С. Красіцький звинувачував воєводу у тому, що своєю політикою він зменшив «стан польського посідання» на Волині. А тому він пропонував тодішньому маршалкові Польщі Е. Ридз-Сміглому негайно усунути Г. Юзевського із займаної посади і рекомендував «на Волині нічого не робити, а лише колонізувати, колонізувати, і ще раз колонізувати»⁶³.

В такій ситуації Г. Юзевський не сидів склавши руки. Незважаючи на послаблення своїх позицій він продовжував діяти. До того ж у Варшаві він мав досить впливових політиків, які його підтримували. Намагаючись перехопити ініціативу у свої руки, воєвода подав до Міністерства

⁶⁰ Stawiecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. Warszawa, 1969. S.172.

⁶¹ *Polska Zbrojna*. 1936. 22 IX. № 260.

⁶² Див.: Krasicki S. Polityka wojewody Józewskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów. Stratyn, 1937.

⁶³ Ibidem. S. 101.

військових справ скаргу на Корпус охорони прикордоння (КОП), в якій детально описав, здійснені ним зловживання. Воєвода звинуватив військових у тероризуванні місцевого православного населення. Натомість розвідка КОП повідомляла центр: «Воєвода Юзевський вирішив оголосити відкриту війну керівництву КОП з метою запобігти у майбутньому подібної, на думку воєводи, деструктивної політики».

Проте зупинити хід подій воєвода не зумів. 10 березня 1938 року прем'єр-міністр Феліціян Славой-Складковський дозволив КОПу й надалі проводити «конверсійний рух». Внаслідок поданого командувачем Другим військовим округом у Любліні генералом Мечиславом Сморовінським рапорту Міністру військових справ волинський воєвода у квітні 1938 року був звільнений із займаної посади.

**Прем'єр-міністр Польщі Феліціян
Славой Складковський**

Джерело: https://timenote.info/ua/Felicijan-Slawoj-Skladkovskij#google_vignette

Після усунення з Волині Г. Юзевського новим воєводою був призначений Александр Гавке-Новак. Перед від'їздом на Волинь прем'єр міністр і міністр внутрішніх справ Ф. Славой-Складковський доручив новопризначеному воєводі на місці детально вивчити ситуацію і подати урядові політичну програму.

На зміну порівняно ліберальному курсу щодо українців, котру до 1938 р. проводив воєвода Генрик Юзевський, була запроваджена на початку 1939 р. нова державна політика польського уряду на Волині, яку розробив новий і останній волинський воєвода Александр Гавке-Новак. У фондах Державного архіву Волинської області її тексти майже повністю збереглися. Основною метою нової програми була

цілковита денаціоналізація українців, їхнє окатоличення та намагання пов'язати Волинь з Польщею економічно, культурно й організаційно⁶⁴. Реалізація цієї програми призвело б до цілковитої національної асиміляції українців. Поляки Волині сприйняли її із захопленням, українці ж – намагалися чинити їй опір.

Останній волинський воєвода Александр Гавке-Новак. Фото

Джерело: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Прикриваючись гаслами зміцнення обороноздатності держави, польські військовики перебирали на себе функції цивільної адміністрації. Водночас особливого значення надавалося зміцненню східних кордонів. На так званих східних кресах, у тому числі й на Волині, єдиною реальною опорою режиму в разі війни визнано польське населення. Внаслідок його відносної нечисленності було визначено першочергове завдання – змінити національну структуру населення Західної України.

Політика «зміцнення польськості на кресах» вкрай загострила українсько-польські відносини на Волині. Уряд, намагаючись упорядкувати систему безпеки в краї, активно поборював насамперед комуністичний і націоналістичний рухи. За час правління воєводи А. Гавке-Новака на Волині було заарештовано майже 3000 комуністів. До липня 1939 р. за ґратами опинилися 700 оунівців з Луцького, Дубенського, Кременецького, Рівненського повітів. Українці активно виступили проти

⁶⁴ Див.: Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік. *Літопис Волині*. Ч. 2. Луцьк, 2003. С. 86–101; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4671. Арк. 1–15.

мобілізації до польського війська напередодні й на початку Другої світової війни⁶⁵.

Складні й суперечливі тенденції пошуку шляхів та методів розв'язання української проблеми в Польщі завершилися напередодні німецько-польської війни поверненням до ендецьких концепцій однаціональної польської держави. Ініційована вищим військовим керівництвом політика «зміцнення польськості» в 1939 р. переросла в офіційну доктрину правлячого табору. Для її реалізації були залучені урядові структури, збройні сили, громадські та парамілітарні організації, а це призвело до нечуваного загострення польсько-українських відносин.

Напередодні Другої світової війни Західна Україна, в тому числі Волинь, опинилися в епіцентрі міжнародної політики. Українці Польщі, позбавлені реального права самостійно вирішувати свою долю, стали заручниками політичної гри, яку вели Німеччина, СРСР, Великобританія, Франція, Італія, Угорщина, Румунія та інші. Серед них найбільшу зацікавленість в українській проблемі у цей час проявляли нацистська Німеччина і більшовицький СРСР. Фюрер намагався розширити «життєвий простір», а Сталін силкувався використати «українську карту» як один з дієвих засобів експорту комуністичної революції. СРСР і Німеччина, зацікавлені у ревізії Версальської системи, враховуючи перебування українських етнічних територій у складі Польщі і нерівноправне становище українців у цій державі, намагалися чинити тиск на Варшаву.

Над Польщею нависла смертельна небезпека. 11 квітня 1939 р. Гітлер підписав план стратегічної операції «Вайс» – нападу на Польщу не пізніше 1 вересня цього ж року. Однак він ризикував опинитися у стані війни на два фронти – на Заході з Англією і Францією, а на Сході – з СРСР. Тому він шукав шляхів до порозуміння з Радянським Союзом. Дипломатична гра завершилася підписанням 23 серпня 1939 р. у Москві двох доленосних документів: радянсько-німецького договору про ненапад і таємного додаткового протоколу до нього про розмежування сфер впливу. Таким чином одночасно була визначена і доля Польщі, і доля західних українців, причому, вже вкотре, без їх згоди і участі.

Московські угоди прямо стосувалися нашого краю. Зокрема, пункт 2 Таємного додаткового протоколу визначив розмежування сфер впливу СРСР і Німеччини. В ньому записано: «У випадку територіально-політичної перебудови областей, які входять до складу Польської держави, кордон сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії рік Нарев, Вісла і Сан.

⁶⁵ Polit I. Program wołyński wojewody Aleksandra Hauke-Nowaka 1938–1939. *Przegląd Wschodni*. 1999. T. V. Zeszyt 4(20). S. 702.

Питання, чи є бажання в обох історичних інтересах збереження незалежної Польської держави і якими будуть кордони цієї держави, може бути з'ясоване тільки протягом подальшого політичного розвитку.

У будь-якому випадку, обидва Уряди будуть вирішувати це питання в порядку дружньої обох сторін згоди»⁶⁶.

Отже, внаслідок радянсько-німецьких домовленостей Волинь у 1939 р. опинилася у «сфері інтересів СРСР». Текст «Таємного додаткового протоколу» протягом тривалого часу тримався радянським керівництвом у суворій таємниці. Офіційна радянська влада і партійні верхи стверджували, що ніяких протоколів не було, а тексти, оприлюднені на Заході, – це фальшивка і т. п.

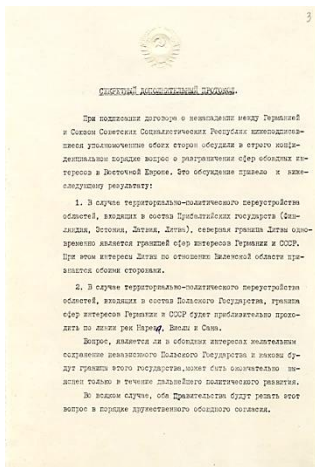
Якщо розглядати зміст протоколів з точки зору міжнародного права, то це була нічим не прикрита агресія проти суверенної держави Польща, по суті, четвертий її поділ, цього разу між більшовицькою імперією та нацистською Німеччиною. Радянське керівництво своїми діями порушило низку міжнародних документів: Пакт Ліги націй, антивоєнний трактат 1928 р., Лондонську конвенцію про визначення агресії 1933 р., а також розтопало усі угоди між СРСР і Польщею: Ризький мирний договір 1921 р., Договір про ненапад 1932 р., продовжений у 1938 р. до 1945 р.

Про політику СРСР і Німеччини напередодні та на початку Другої світової війни написані тисячі книг, сотні тисяч публіцистичних і наукових статей, автори яких виступали апологетами радянської офіційної зовнішньополітичної ідеології та практики цього періоду. Вони стверджують, що підписання Радянським Союзом договору про ненапад з Німеччиною було виправданим кроком з огляду на тогочасні міжнародні обставини, аргументуючи це тим, що пакт дозволив «відсунути війну», зміцнити обороноздатність СРСР, а протягом 1939–1941 рр. залишатися осторонь від імперіалістичної бойні. Насправді жоден з цих аргументів не витримує критики, оскільки не підтверджується ні фактами, ні документами, ні дійсним розвитком подій.

Таким чином, радянсько-німецькі домовленості 23 серпня 1939 р. є фактичною змовою Сталіна з Гітлером щодо поділу Європи, а відтак і початку нової світової війни. Відомий львівський дослідник Михайло Швагуляк вважав, що «правителі обох держав своїми підписами під цим документом встановили вирок цілому рядові держав, поставили на карту долю багатьох народів»⁶⁷.

⁶⁶ Цит. за: Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. Львів, 1996. Т. I: 1939–1945 рр. С. 45.

⁶⁷ Швагуляк М. На крутому переломі. *Ленінська молодь*. 1989. 3 серп.

Тасмний додатковий протокол до Договору про ненапад між Німеччиною та СРСР (Пакт Молотова–Ріббентропа). Москва, 23 серпня 1939 р.

Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/36/Secret_Protocol

Нарком закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов підписує радянсько-німецький договір. Москва, 23 серпня 1939 р.

Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BA%D1%82_%D0%9

31 серпня 1939 р. народний комісар закордонних справ Радянського Союзу В'ячеслав Молотов, виступаючи на IV позачерговій сесії Верховної ради СРСР, присвяченій ратифікації радянсько-німецького договору про ненапад, сказав: «Вчора ще фашисти Німеччини проводили щодо СРСР ворожу нам зовнішню політику. Так, вчора ще в галузі зовнішніх відносин ми були ворогами. Сьогодні, однак, становище змінилося і ми перестали бути ворогами»⁶⁸. Наступного дня з доповіддю про ратифікацію зазначеного договору в рейхстазі виступив Гітлер. Він заявив, що може приєднатися до кожного слова радянського наркома⁶⁹.

Компроміс між СРСР і Німеччиною, досягнутий внаслідок складного політичного та дипломатичного протиборства, визначив подальшу долю Західної України. Будучи неспроможною вести війну на два фронти, нацистське керівництво тимчасово не лише публічно зреклося своїх антирадянських завойовницьких планів, а й фактично відмовлялося від використання «української карти» в інтересах своєї зовнішньої політики.

Напередодні Другої світової війни Західна Україна, в т. ч. Волинь опинилася в епіцентрі політики провідних європейських країн, що було викликано необхідністю перерозподілу сфер впливу в Центрально-Східній Європі для вирішення у своїх інтересах територіальних, економічних, політичних, військових, демографічних і інших питань.

Микола Кучерепа

ORCID ID: 0000-0001-9314-3585

⁶⁸ Литвин М. Р., Луцький О. І., Науменко К. Є. 1939. Західні землі України. Львів, 1999. С. 36.

⁶⁹ Там само.